

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.22>
УДК 303 (477)

Тетяна ТАЛКО

кандидат філос. н., доцент кафедри філософії,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ORCID: 0000-0001-5173-9540
Email: talkotm@ukr.net

ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

(Рецензія на монографію «Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія» / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво «Міленіум», 2024. 344 с.)

Анотація: У представленій рецензії на монографічне дослідження колективу авторів, які присвятили свої роздуми інтерпретації феномена геополітичної суб'єктності України в контексті глобальних викликів, розглянуто основні аспекти дослідницької програми, запровадженої авторами. Зокрема, докладно проінтерпретовано концептуально-методологічні підходи, запропоновані Іриною і Сергієм Грабовськими. Слушною є позиція науковців, які вважають, що доказово визначена методологічна основа дослідження і адекватно застосована методологія є підґрунтям для успіху будь-якого наукового дослідження. Також важливим є те, що науковці запропонували дослідження філософсько-світоглядної основи суб'єктивізації: від цивілізаційної до антропологічної складової цього процесу. Це дозволило створити цілісну картину розгорнення процесу формування геополітичної суб'єктності України від його витоків до сучасного стану.

Науковці, які опрацювали запропоновану у монографії тематику, виявили здатність до вирішення складної наукової проблеми і окреслення перспектив подальшого її опрацювання у плані з'ясування викликів і перспектив успішного формування геополітичної суб'єктності України, існування держави як активного діяча у просторі світової геополітики. Авторами розроблено теорію про трансформацію латентної суб'єктності України в актуальну. Також ґрунтовно проаналізовано зовнішні і внутрішні чинники, які заважають сучасній Україні досягти позиції сильного геополітичного гравця. Цікавою і глибоко продуманою виглядає ідея науковців про відродження концепту «Міжмор'я» і його важливість у контексті подолання російської експансії.

У монографії проаналізовано аксіологічну складову процесу суб'єктивізації української спільноти, а також приділено серйозну увагу релігійним аспектам життя української спільноти і впливу діяльності ПЦУ та УГКЦ на формування геополітичної суб'єктності України, особливо в умовах повномасштабної війни проти України. Видається, що було би доречним проаналізувати вплив неорелігійних рухів, що існують на теренах сучасної України, на досліджувані процеси і ті виклики та проблеми, які вони провокують.

Ключові слова: геополітика, латентна суб'єктність, реальна суб'єктність, глобалізація, деколонізація, імперський дискурс, агресія, війна, теорія міжмор'я, свобода, незалежність, справедливість.

Tatiana TALKO

Ph.D., Associate Professor of the Department of Philosophy,
Faculty of Social Sciences and International Relations, Oles
Honchar Dnipro National University

UKRAINE'S GEOPOLITICAL SUBJECTIVITY AS INTERPRETED BY UKRAINIAN SCHOLARS

(Review of the monograph "Ukraine's Geopolitical Subjectivity in the Context of Global Challenges: A Monograph / Grabovska I., Hrabovskyi S., Dodonov R., Kahamlyk S., Marutian R., Nastoishcha K.,

Turpak N., Chuprii L. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Millennium Publishing House, 2024. 344 p.)

Abstract. In the presented review of the monographic study by the team of authors, who devoted their thoughts to the interpretation of the phenomenon of Ukraine's geopolitical subjectivity in the context of global challenges, the main aspects of the research programme introduced by the authors are considered. In particular, the conceptual and methodological approaches proposed by Iryna Grabovska and Serhii Hrabovskyi are interpreted in detail. The position of scholars who believe that an evidence-based methodological basis of research and adequately applied methodology are the basis for the success of any scientific research is reasonable. It is also important that scholars have proposed a study of the philosophical and ideological basis of subjectivation: from the civilisational to the anthropological component of this process. This made it possible to create a holistic picture of the unfolding process of the formation of Ukraine's geopolitical subjectivity from its origins to the present day. The researchers who studied the topic proposed in the monograph have demonstrated the ability to solve a complex scientific problem and outline the prospects for its further development in terms of clarifying the challenges and prospects for the further formation of Ukraine's geopolitical subjectivity, the existence of the state as an active actor in the space of world geopolitics. The authors have developed a theory on the transformation of Ukraine's latent subjectivity into an actual one. They also thoroughly analyse the external and internal factors that prevent modern Ukraine from becoming a strong geopolitical player.

Keywords: geopolitics, latent subjectivity, real subjectivity, globalisation, decolonisation, imperial discourse, aggression, war, intermarium theory, freedom, independence, justice.

Актуальність проблематики монографічного дослідження, проведеного колективом авторів – співробітників Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, обумовлена реаліями нашого сьогодення. Катерина Настояща, Ірина Грабовська, Світлана Кагамлик, Леонід Чупрій, Надія Турпак, Роман Додонов, а також запрошені науковці Сергій Грабовський і Рена Марутян не тільки дослідили вплив буремних подій історичного минулого українського народу, формування української політичної спільноти, боротьбу часів набуття Україною незалежності, Революції Гідності, трагедії гібридної війни і повномасштабного вторгнення росії на терени нашої країни з позицій становлення реальної геополітичної суб'єктності, але й створили узагальнюючу картину стану і перспектив подальшого розвитку геополітичної суб'єктності України у глобалізованому світі [1].

Також у плані розуміння актуальності представленої роботи слухним видається зауваження одного зі співавторів монографії Л. Чупрія стосовно відсутності у сучасній науковій гуманітаристиці обґрунтованого дослідження внутрішніх і зовнішніх факторів, які є бар'єрами для зміцнення геополітичної суб'єктності України в умовах таких загрозливих викликів, як міжнародний тероризм, поширення технологій масового ураження, постійних конфліктів у країнах «осі нестабільності», транснаціональної злочинності, корупції тощо [1, с. 9].

Звернення до історії виникнення теоретичного осмислення феномена геополітичної суб'єктності спонукає до висновку, що предмет дослідження колективу авторів представленої монографії безпосередньо пов'язаний з теоретичним опрацюванням поняття «геополітика», яке, як відомо, було введено у науковий обіг шведським ученим Рудольфом Чепленом у 1916 р. Розвиток напрямку досліджень, безпосередньо заснованих на опрацюванні сутності цього поняття і самого феномена геополітичної суб'єктності,

спонукає нині науковців розглядати геополітику у розрізі актуальної ситуації довкола України. Стосовно геополітичної суб'єктності будь-якої країни дослідники дійшли спільної думки про те, що перш за все цей феномен виражає здатність держави бути активним і самостійним гравцем на міжнародній політичній арені, захищаючи і впроваджуючи власні інтереси і, використовуючи ресурси глобалізованого світу, реалізувати свої проекти, а також мати незалежність у прийнятті власних рішень та отримувати підтримку з боку партнерів у здійсненні цих рішень. Останнє є особливо актуальним для України в умовах війни [Див., напр.: 3; 4; 5; 8; 10; 13; 17].

Суттєвим теоретико-методологічним внеском у розвиток зазначеної проблематики став доробок Сергія та Ірини Грабовських. Щоб виявити особливості формування геополітичної суб'єктності України, вітчизняним науковцям потрібно було сформулювати виважений і цікавий концептуально-методологічний підхід до вирішення поставленої проблеми, що й знайшло відображення у першому розділі монографії [1]. Вони розкрили філософські підстави осмислення проблеми суб'єктності України, продемонстрували, яким чином на процес суб'єктивації впливали і впливають такі явища, як глобалізація та деколонізація. На особливу увагу заслуговує доведення аналітиками того факту, що Україна пройшла довгий шлях від латентної до реальної суб'єктності. Розглядаючи процес історичного становлення геополітичної суб'єктності України від початкових етапів і до сьогодення науковці наочно продемонстрували, яким чином латентна геополітична суб'єктність України перетворилась на актуальну. Очевидно, що цей висновок базується на ряді попередніх досліджень вказаних авторів [2; 3; 4; 5; 7; 15; 16; 17].

Визначаючи мету дослідження загалом і розділу, створеного у співавторстві з С. Грабовським, Ірина Грабовська акцентувала увагу на необхідності теоретико-методологічного обґрунтування вирішення про-

блеми, і, зокрема, зауважила, що Україна дуже часто, особливо з боку росії і путіна, розглядалася як об'єкт, а не суб'єкт геополітики. При цьому науковиця переконана, що Україна як феномен ніколи не втрачала своєї суб'єктності. Дослідниця підкреслює, що є суб'єктність цивілізаційна, геополітична, мілітарна, культурна тощо. Наголошено, що геополітична суб'єктність – це сильна держава, яка виступає потужним дієвим гравцем на геополітичній шахівниці. І. Грабовська зауважила, що вона не згодна з думкою Віталія Портникова стосовно того, що сьогодні тільки держави з ядерним статусом можуть претендувати на статус суб'єктів у геополітичних процесах [1; 8].

Думку про те, що «Україна довгий час була об'єктом геополітичних ігор», висловлює і Л. Чупрій, який вказує на відсутність стратегічного мислення і корумпованість вітчизняної політичної еліти, через що «ми довгий час втрачали свою геополітичну суб'єктність» [1, с. 9]. Дослідник зауважує, що «лише внаслідок двох революцій і агресії Російської Федерації європейська та євроатлантична орієнтації були прописані в Конституції України і Стратегії національної безпеки» [1, с. 9].

Глибоке зацікавлення викликають роздуми пана Сергія Грабовського про виключне значення громадянського подвигу кожного пересічного українця і українки, які не полишили своєї батьківщини у годину найстрашніших випробувань. Сергій Ігорович пише: «Зрештою, все впирається в індивідуальну позицію громадян країни, які прагнуть бачити свою країну незалежною, самостійною, сильним дієвцем на геополітичному просторі. Тоді вони працюють на цю ідею, створюючи насамперед сильну економіку та конкурентоздатну наукову базу для зростання суб'єктності країни. Держава у цьому випадку виступає як засіб досягнення вказаної мети. Традиційно у науковому дискурсі суб'єктність країни пов'язують з її «силою»» [1, с. 15].

У процесі осмислення складної і актуальної проблеми геополітичної суб'єктності України виділились питання, спроби вирішення яких визначили основні напрямки сучасних вітчизняних гуманітарних досліджень у цій сфері. Зокрема, до питань, на які досить ґрунтовно дано відповідь на сторінках рецензованого монографічного дослідження, відносимо наступні: Як історичні чинники впливали на формування української геополітичної суб'єктності? Яким чином на визначення геополітичної ролі України впливає процес формування української ідентичності? Як латентна суб'єктність України перетворилася на актуальну? Які зовнішні чинники є найбільш впливовими у плані формування геополітичної суб'єктності України? Чи здатна Україна послідовно виступати суб'єктом власного геополітичного проєкту? Що являє собою цей проєкт і чи не є він лише результатом впливу чужих стратегій? Як може Україна зміцнити свою геополітичну суб'єктність в умовах глобалізації? Як уявляють місце України у світовій політиці наші громадяни і яке місце країні відводять наші друзі і вороги? Які внутрішні реформи сприятимуть подальшому формуван-

ню геополітичної суб'єктності і адекватним відповідям на виклики, що постають перед країною? Представлений перелік питань не вичерпує весь спектр різних проблем і актуальних завдань, які вирішують автори монографії, але є безумовним свідченням важливості і глибини заангажованості у проблему її авторів.

Варто підкреслити, що аналіз основних інтелектуальних та ідеологічних підходів до вирішення окреслених питань свідчить, що науковці ще не досягли консенсусу щодо розв'язання більшості з поставлених проблем. Є позитивним вже те, що єдність поглядів існує стосовно розуміння і визначення основного поняття – геополітичної суб'єктності. У сучасному науковому дискурсі усталилося розуміння геополітичної суб'єктності країни як міри її впливовості на розгортання та розвиток світових (глобальних) та регіональних процесів, її здатність до самостояння як дієвця міжнародної політики [1, с. 40].

Серед вітчизняних науковців є одностайність і у плані визнання негативного впливу колоніального минулого, а також російського і радянського імперських дискурсів на характер існування української спільноти після набуття країною незалежності. Науковці пишуть, що деформуючи суб'єктність України, колоніальний досвід ще й досі тяжіє над нашим сьогоденням і, зокрема, відображається у свідомості тих українців, які налаштовані на колаборацію з агресором.

До основних аспектів геополітичної суб'єктності України, які виділили автори монографічного дослідження, відноситься і викликає особливу цікавість дослідження історичного контексту, латентної та актуальної суб'єктності, різних типів суб'єктності, вплив реорієнтації на процес формування української суб'єктності, концепт «міжмор'я» тощо.

Підкреслюючи той факт, що Україна є перехрестям різних цивілізацій і культур, дослідники зауважили, що це сприяло формуванню унікального типу свідомості і специфічної суб'єктності, невід'ємними рисами якої є прагнення до свободи, незалежності, самостійності і справедливості, але при тому сильним є елемент конфліктності.

Важливим є спостереження пані Грабовської стосовно того, які зміни відбуваються в масовій свідомості українців стосовно служби жінок у ЗСУ і їхньої участі у воєнних діях [1; 12; 16]. Науковиця пише: «Якщо до відкритої агресії росії проти України абсолютна більшість співрозмовників/співрозмовниць різних вікових категорій була проти загальної мобілізації для жінок, то після двох з половиною років війни думка змінилась. До того ж абсолютна більшість українських громадян тепер висловлюються позитивно щодо жінок військовослужбовиць як своїх захисниць («...наші дівчата – героїні! Вони прикривають усіх нас сьогодні, навіть ціною власного життя! Велика подяка їм!») – така думка є одностайною, люди підтримують тих жінок, які вступили в Сили оборони України для захисту Батьківщини). Отже, вже сьогодні українське суспільство зазнало серйозних змін, попри постійні нарікання, що українська економіка повільно переходить на воєнні рейки, можна сказати, що на воєнні рейки

перейшла масова свідомість більшості українського соціуму, і він вже ніколи не буде таким, як до цієї війни» [1, с. 21].

Абсолютно погоджуюсь із твердженням про важливість визначення пантеону героїв і видатних особистостей, «які формують особистісну ціннісну настанову української людини та впливають на її ідентичність» [1, с. 30]. Цю ідею у монографічному дослідженні розвиває Р. Додонов [Див. також: 6].

Акцентуючи увагу на чинниках формування та посилення суб'єктності, дослідники проаналізували зовнішні чинники, як то: геополітичне положення, міжнародна підтримка, що суттєво посилилась під час війни тощо, та внутрішні, а саме: формування та постійне посилення мілітарної, національної та соціальної стійкості країни, що призвело до глибокої поваги з боку партнерів до України як суверенної держави, яка здатна у протистоянні такому сильному агресорові, як росія, відстояти свою незалежність. Серед внутрішніх чинників особливої уваги вимагає такий фактор як громадянська активність, що набула суттєвого втілення у волонтерській діяльності багатьох тисяч українців [1, с. 9; 12].

У монографії досліджено різні рівні суб'єктності. Йдеться про слабку, середню і сильну суб'єктність. Навряд чи хтось беззастережно буде стверджувати, що наша країна нині демонструє сильну суб'єктність, але країна у надскладних і трагічних обставинах війни з рашизмом демонструє свою інституційну спроможність як держава. Йдеться про здатність відповідних державних інституцій захищати як народну, так і приватну власність, про спроби з боку влади залучати інвестиції для здійснення життєво важливих для подальшого існування країни проєктів, врешті, українська держава під час цієї війни проводить зважену і послідовну зовнішньо-політичну лінію.

Цікавою і обґрунтованою є розвідка Л. Чупрія стосовно піднесення Сходу як провідної тенденції розвитку сучасного світу та головних мега трендів його трансформацій – глобалізації, модернізації, індивідуалізації, віртуалізації, гібридизації [1, с. 9]. Автор виділяє такі негативні тенденції у розвиткові світової культури, як відчуження, атомізація, синглізація тощо. Проводячи аналіз атрибутивних характеристик культурної гібридизації, науковець стверджує, що «сама вона є визначальним фактором виникнення нових ціннісних орієнтирів і різноманітних форм культурних процесів» [1, с. 9]. Підкреслюється, що одним із глобальних трендів сучасного світу є віртуалізація, яка породила такі явища, як технологізація, роботизація, кіберкультура, кібербулінг, кліпове мислення, ідеологія трансгуманізму тощо. Дослідник слушно зауважує: «Основний вектор впливу віртуалізації – це зміна традиційних, матричних практик, породження їх нових форм, акцент на технологізації, знищенні кордонів приватного й публічного, прискоренні зв'язку, економії часу, технічній алгоритмізації взаємодії, а також на можливості маніпуляцій, створенні штучних ідентичностей» [1, с. 9]. Л. Чупрій виділяє два вектори у «просторі глобальних трендів» –

ціннісно-культурний (габітуальний) та організаційно-просторовий (алгоритмічний). Науковець вважає, що мобільність як сутність сучасного життя, впливає на поширення таких глобальних практик як детериторіалізація, дифузія ідентичностей, поширення громадянської ідентичності, створення термінальних спільностей, гіперрозвиток туристичної галузі, пожевлення академічної мобільності тощо [1, с. 9].

Розглядаючи геополітичні аспекти проблеми суб'єктності України в умовах глобальних викликів науковці Р. Додонов, К. Настояща та Л. Чупрій проаналізували ключові концептуальні підходи до дослідження системи міжнародних відносин, розкривши переваги і недоліки провідних концептів минулого та сьогодення. Зокрема, у тексті авторами глибоко проаналізовано еволюцію ліберально-ідеалістичної дослідницької традиції, починаючи від античності і до сьогодення, розкрито сутність теорії «батька класичного реалізму» Г. Моргентау та підстави для критики його концепту, критично переосмислено доробок Р. Арона, проаналізовано нову наукову концепцію – неореалізм, яка була сформульована К. Волтцем; виявлено недоліки та переваги конструктивізму як однієї з провідних шкіл міжнародних відносин і сутність теорії одного з фундаторів цього напрямку Дж. Раггі; увага приділена і транснаціоналізму, а також концепції капіталістичної системи; неолібералізму, постмодернізму [1, с. 103–111].

Свого часу Юрій Липа у роботі «Геополітичні орієнтири нової України» писав про важливість руху українських мас до моря, і що цей рух російський імперський уряд намагався зупинити [9, с. 67]. І знову ми спостерігаємо спроби російської імперії витіснити українців із чорноморських берегів. Ідея повернення чорноморських берегів – це напрямна «тисячолітньої експансії України», яка актуалізована у плані звільнення Криму та остаточного витіснення росії з Чорного моря.

У плані продовження роздумів про важливість інших напрямних розвитку геополітики цікавою і глибоко продуманою виглядає ідея науковців про відродження концепту «Міжмор'я» та його важливості в контексті подолання російської експансії. Аналітики підкреслюють: «Реалізація проєкту «Міжмор'я» матиме значні геополітичні, економічні та соціокультурні переваги. Сильні і незалежні Польща, Литва, Україна, інші країни регіону могли б створити регіональний союз, який базуватиметься на кращих зразках історичної спадщини європейської Київської Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. В сучасному геополітичному становищі це могло би стати надзвичайно цінною ініціативою. Міцний альянс незалежних держав Центральної і Східної Європи став би адекватною відповіддю на експансію агресивної євразійської імперії, що є небезпечною для всіх країн Європи, але особливо для України, бо російські геополітики заперечують існування незалежної Української держави, акцентуючи увагу на тому, що її виникнення було випадковим» [1, с. 186–187].

Дослідники виділили зовнішні і внутрішні чинники, які заважають посиленню геополітичної ваги України в умовах глобалізації. Серйозне обґрунтування і вказані цифри у цій розвідці викликають не тільки зацікавленість, але й переконливо доводять правоту науковців. Серед зовнішніх чинників наголошено на повномасштабній агресії росії; трансформації світової політичної системи; перерозподілі впливу світових політичних гравців (США, Євросоюзу, Китаю, Росії); зростанні ролі регіональних центрів; недостатньому рівневі розвитку сучасних технологій, у тому числі й інформаційних; недостатній інформаційній присутності України у світі; слабкості міжнародного авторитету України. Зокрема, вказано на недостатній рівень її підтримки з боку країн Глобального Півдня; недостатній мережі зарубіжних дипломатичних представництв, особливо в країнах Глобального Півдня. До внутрішніх чинників віднесено: слабкість і непослідовність реформ, зокрема судової та реформи прокуратури; декларативність рівності громадян перед законом; слабкість інноваційної діяльності, особливо в економічній сфері; «сировинна спрямованість української економіки, залежність від експорту; незавершеність процесів приватизації; значне зростання зовнішніх боргів; високий рівень олігархізації країни; недостатній рівень розвитку української політичної нації, національної самосвідомості; наявність певних регіональних відмінностей, що посилюють відцентрові тенденції; несформованість української національної ідеї, відсутність потужних україноцентричних міфів» [1, с. 114–116].

Останнім часом дослідники приділяли особливу увагу виявленню аксіологічних засад утвердження геополітичної суб'єктності України; інформаційній стійкості українського суспільства в умовах сучасних викликів та загроз; висвітленню релігійної складової геополітичної суб'єктності України [Див., напр.: 13].

Аналітики зазначають, що сьогодні, «внаслідок героїчного протистояння української нації рашистському агресорові, статус України як дієвця історії докорінно змінюється. Вона зараз справді перетворилась на морального, і не тільки, лідера вільного світу, ставши захисником автентичних європейських цінностей, які сучасний Захід, особливо Західна Європа, значною мірою розгубили» [1, с. 40].

Важливим є розгляд питання про релігійну складову геополітичної суб'єктності України. Науковці слушно підкреслюють важливість розбудови ПЦУ і УГК Церкви, зауважують необхідність посилення протидії впливу пропаганди рпц на свідомість православних в Україні. На нашу думку, є очевидним, що посилення постсекулярних тенденцій в українському соціумі [14; 15] і прояви релігійного фундаменталізму є вагомими чинниками впливу на ментальність наших співгромадян і життя української спільноти в цілому [11]. Відтак, їх вплив на формування геополітичної суб'єктності України є безсумнівним, а, отже, ці аспекти потребують поглибленої уваги з боку дослідників.

У **висновках** зазначаю, що представлена колективом авторів (Катериною Настоящою, Іриною Грабов-

ською, Сергієм Грабовським, Світланою Кагамлик, Леонідом Чупрієм, Надією Турпак, Реною Марутян, Романом Додоновим) монографія є завершеним, цікавим дослідженням, яке, безумовно, стане суттєвим внеском у розробку складної теоретичної проблеми геополітичної суб'єктності України в контексті глобальних викликів, а також рецензована робота має практичну значимість. Глибина опрацювання проблеми і вагомість висновків свідчать про необхідність ознайомлення з цим науковим здобутком як фахівців-науковців, так і широкого загалу читачів на теренах України та за її межами.

1. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, Видавництво «Міленіум». 2024. 344 с.
2. Грабовська Ірина. Філософські витоки та сенс путінізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. С.14–18.
3. Грабовська І., Грабовський С. До філософських підстав осмислення проблеми суб'єктності України. Концепція Олександра Кульчицького *Українознавство*. 2023. №3. С. 143–158.
4. Грабовська І., Грабовський С. Латентна геополітична суб'єктність України як реальність та наукова проблема. *Українознавство*. № 1(90) (2024). С.194–203.
5. Грабовська Ірина, Грабовський Сергій. Геополітична суб'єктність України – одна з найактуальніших проблем сучасного українського соціогуманітарного дискурсу. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.)*. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С.120–123.
6. Додонов Р. Національний пантеон героїв як складова історико-культурної спадщини України. *Українознавство*. 2024. № 1(90). С. 74–88.
7. Ірина Грабовська. Вирівнювання можливостей для жінок та чоловіків versus криза маскулітності (українська специфіка). *Соціологічні студії*. № 2(21), 2022. С. 6–13.
8. Ірина Грабовська. Геополітична суб'єктність України як реальність і наукова проблема. 5 лютого 2025 р. *Всеукраїнська газета «День»*. URL: <https://day.kyiv.ua/profile/iryna-grabovska>
9. Липа Юрій. Геополітичні орієнтири нової України. *Збірник наукових праць / Редактор-упорядник Олег Однороженко*. К.: Вид-во Марка Мельника. 2023. 256 с.
10. Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія. К.: Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, 2025. 398 с.
11. Талько Тетяна. Фундаменталістські настрої у неорелігійних громадах як загроза національній

- безпеці України в умовах війни. *Українознавчий альманах*. №35. К.: «Міленіум». 2024. С. 101–114.
12. Товмаш Дмитро, Грабовська Ірина, Кагамлик Світлана. Волонтерство жіноцтва як ефективна складова боротьби з російським агресором (соціофілософський та філософсько-світоглядний аналіз). *Українознавчий альманах*. №32, 2023. С. 43–50.
 13. Турпак Н. Геополітична свідомість українців як екзистенційний феномен. *Українознавчий альманах*. № 34, 2024. С. 93–100.
 14. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Tetiana Talko. New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*. Vol 76, No 1 (2020); 6 pages 2020-02-24.
 15. Iryna Grabovska, Tatiana Talko, Svitlana Kahamlyk. The phenomenon of Falun Gong in the context of development of anti-totalitarian tendencies in religious culture of Ukrainians. *Philosophy, Economics and Law Review*. №2(2), 2022. Pp. 25–36.
 16. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Kateryna Nastoiashcha, Dmytro Tovmash. Modern Ukrainian Women in the Army: realities and prospects. *AD ALTA. JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. #14/02/2024. Pp.119–123.
 17. Grabovska I. SOME ASPECTS OF THE ASSESSMENT OF THE SPECIFICITY OF PUBLIC ATTITUDES IN WARRING UKRAINE: A SUBJECTIVE VIEW. *The 65th International scientific and practical conference «Innovation – Science – Society» (February 22-23, 2024) Primedia E-launch LLC, USA, Chicago*. 2024. Pp. 12–16.
- References**
1. *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny` v konteksti global'ny`x vy`kly`kiv: monografiya* (2024) [Ukraine's geopolitical subjectivity in the context of global challenges: monograph] / Grabovs`ka I., Grabovs`ky`j S., Dodonov R., Kagamlyk S., Marutyan R., Nastoyashha K., Turpak N., Chuprij L. Ky`yiv: NDI ukrayinoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka, Vy`davny`czstvo «Milenium». 344 p. (in Ukrainian).
 2. Grabovs`ka I. (2016). *Filosofski vytoky ta sens putinizmu* [Philosophical origins and meaning of Putinism]. *Visnyk KNUTSh. Seriia «Ukrainoznavstvo»*. №1. Pp. 14–18 (in Ukrainian).
 3. Grabovska I., Hrabovskyi S. (2023). *Do filosofskykh pidstav osmyslennia problemy subiektnosti Ukrainy. Kontseptsiiia Oleksandra Kulchytskoho* [To the philosophical foundations of understanding the problem of subjectivity of Ukraine. Concept by Oleksandr Kulchytskyi]. *Ukrainoznavstvo*. №3. Pp. 143–158. (in Ukrainian).
 4. Grabovska I., Hrabovskyi S. (2024). *Latentna heopolitychna subiektnist Ukrainy yak realnist ta naukova problema* [Latent geopolitical subjectivity of Ukraine as a reality and a scientific problem]. *Ukrainoznavstvo*. № 1(90) Pp.194–203. (in Ukrainian).
 5. Iryna Grabovska, Serhii Hrabovskyi. (2024). *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny` – odna z najaktual'nishy`x problem suchasnogo ukrayins`kogo sociogumanitarnogo dy`skursu* [Ukraine's geopolitical subjectivity is one of the most pressing issues in contemporary Ukrainian socio-humanitarian discourse]. *Ukrainian studies reflections on contemporary socio-cultural processes: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 190th anniversary of the founding of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, 24 October 2024)*. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Pp. 120–123. (in Ukrainian).
 6. Dodonov R. (2024). *Natsionalnyi panteon heroiv yak skladova istoriko-kulturnoi spadshchyny Ukrainy* [National pantheon of heroes as a part of the historical and cultural heritage of Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*. № 1(90). Pp. 74–88. (in Ukrainian).
 7. Iryna Grabovska. (2022). *Vy`rivnyuvannya mozhly`vostej dlya zhinok ta cholovikiv versus kry`za maskulinnosti (ukrayins`ka specy`fika)* [Equal opportunities for women and men versus the crisis of masculinity (Ukrainian specifics)]. *Sociologichni studiyi*. # 2(21). Pp. 6–13. (in Ukrainian).
 8. Iryna Grabovska. (5 lyutogo 2025). *Geopolitychna sub'yektnist' Ukrayiny` yak real'nist' i naukova problema* [Ukraine's geopolitical subjectivity as a reality and scientific problem.] *Vseukrayins`ka gazeta «Den`»*. URL: <https://day.kyiv.ua/profile/iryna-hrabovska> (in Ukrainian).
 9. Ly`pa Yuriy. (2023). *Geopolitychni oriyenty`ry` novoyi Ukrayiny`* [Geopolitical landmarks of the new Ukraine]. *Zbirny`k naukovy`x prac` /Redaktor-uporyadny`k Oleg Odnorozhenko*. K.: Vy`d-vo Marka Mel`ny`ka. 256 p. (in Ukrainian).
 10. *Nacional'ne uyavne yak chy`nny`k social'noyi integraciyi: Monografiya*. (2025) [The national imaginary as a factor of social integration: Monograph]. K.: In-t filosofiyi im. G.S. Skovorody` NANU. 398 p. (in Ukrainian).
 11. Tal`ko Tetyana. (2024). *Fundamentalists`ki nastroyi u neoreligijny`x gromadax yak zagroza nacional'nij bezpechi Ukrayiny` v umovax vijny`* [Fundamentalist sentiments in neo-religious communities as a threat to Ukraine's national security in wartime]. *Ukrainoznavchyj al`manax*. #35. K.: «Milenium». Pp. 101–114. (in Ukrainian).
 12. Tovmash Dmytro, Grabovska Iryna, Kahamlyk Svitlana. (2023). *Volonterstvo zhinotstva yak efektyvna skladova borot'by z rosijs'kym ahresorom* [Women's volunteerism as an effective component of the fight against the Russian aggressor]. *Ukrainoznavchyj al`manax*. #32. K.: Milenium. Pp. 43–49. (in Ukrainian).
 13. Turpak N. (2024). *Geopolitychna svidomist' ukrayinciv yak ekzy`stencijny`j fenomen* [The geopolitical consciousness of Ukrainians as an existential phenomenon]. *Ukrainoznavchyj al`manax*. # 34. Pp. 93–100. (in Ukrainian).
 14. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Tetiana Talko. New religions as the postsecular epiphenomenon of

- globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*. Vol 76, No 1 (2020); 6 pages 2020-02-24.
15. Iryna Grabovska, Tatiana Talko, Svitlana Kahamlyk. The phenomenon of Falun Gong in the context of development of anti-totalitarian tendencies in religious culture of Ukrainians. *Philosophy, Economics and Law Review*. №2(2), 2022. Pp. 25–36.
16. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Kateryna Nastoiashcha, Dmytro Tovmash. (2024). Modern Ukrainian Women in the Army: realities and prospects. *AD ALTA. JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. #14/02. Pp.119–123.
17. Grabovska I. (2024). SOME ASPECTS OF THE ASSESSMENT OF THE SPECIFICITY OF PUBLIC ATTITUDES IN WARRING UKRAINE: A SUBJECTIVE VIEW. *The 65th International scientific and practical conference «Innovation – Science – Society» (February 22-23, 2024) Primedia E-launch LLC, USA, Chicago*. Pp. 12–16.